

Становлення українського військового флоту. Як це було...

The Ukrainian Navy Formation. How has it been ...

Історія українського військового флоту часів УНР – сумна і трагічна. Разом з тим, незважаючи на складні і суперечливі процеси, що мали місце на теренах прообразу сьогоденної української держави, цей період виявляється багатим на визначні історичні події, що є і залишатимуться предметом гордості України і українців.

Руйнація флоту УНР в Першій Українсько-Більшовицькій війні (зима 1917-1918 рр.).

Більшовики, прибравши восени 1917 р. до рук центральну владу в Росії, почали боятися стрімкого росту українських симпатій у флоті та в армії взагалі, то ж в кінці листопада-на початку грудня 1917 р. їх зусиллями через Центрофлот та інші загальноросійські органи керівництва флотом (на той час вже цілком знаходилися під впливом більшовиків) всіх українців Балтійського та інших флотів було запоряджено перевести на Чорне море. 11 грудня 1917 р. на засіданні Законодавчої Ради російського морського відомства роздвигалося питання про відправку всіх матросів-українців та офіцерів з Балтійського на Чорноморський флот¹. В своїй резолюції Законодавча Рада категорично заперечувала українізацію Чорноморського флоту, розглядаючи це явище як «контрреволюційне». Українізація на інших флотах таким чином була припинена, інколи навіть шляхом ультиматумів та погроз. Так, лінійний корабель Північно-льодовитої флотилії «Чесма» був змушений спустити українського прапора, оскільки портове керівництво відмовилося забезпечувати харчами лінійний корабель під українським прапором².

Таким чином Чорноморський флот мусив стати єдиним центром українського військово-морського руху. Користуючись підписаним 5 грудня перемир'ям між Росією та Центральними державами, українізовані кораблі чорноморського флоту за наказом Генеральної Морської Ради протягом місяця почали проводити евакуацію з Трапезунда українських частин 127-ої пішої дивізії, в чому приймав також участь і лінкор «Воля»³. В ході цієї операції, як зазначає Ярослав Тинченко, команда лінкору «Воля», навівши свої гармати на Трапезунд змусила командира 5-ого Кавказького корпусу ген. Клясовського видати накази про українізацію та повернення додому 123-ої та 127-ої піших дивізій цього корпусу⁴. Переведення цієї евакуації фактично стало першою, та останньою операцією новонародженого флоту Української Народної Республіки⁵.

Нажаль, невдовзі на флот чекала дуже сумна і трагічна доля. Що стало причиною його загибелі? Після жовтневого перевороту відносини між українською стороною та російськими більшовиками одразу почали загострюватися⁶. Більшовики ж ще з листопада централізовано провадили свою активну агітацію в Чорноморському флоті, пік якої прийшовся на початок грудня 1917 р. Агітація більшовиків, їхні гасла спровокували різкий зріст класової ворожнечі, розколовши українське суспільство, а разом з тим і єдність українських матросів та офіцерів Чорноморського флоту.

Українські моряки в цей час, як пізніше напише полковник В. Петрів, були «більше порушені психічно цим кольосальним здвигом суспільного землетрусу». При цьому, на тлі жорстокості своїх російських побратимів, як згадував полковник, українські матроси «робили враження зовсім не дикунів». Разом із тим, цей видатний військовий діяч мусив законстатувати: «ясно, що такі люди, позбавлені твердого проводу, або ж проводом итурхнені на непомірквані вчинки, могли перекидатись від повільного топлення та катування людей до визнання цієї ж категорії людей своїми начальниками і... навпаки»⁷.

В ході політичної боротьби, комуністи своєю пропагандою змогли заразити більшовизмом моряків чорноморського флоту, в тому числі і українців, на певний час переконавши їхню переважну більшість в контрреволюційності та реакційності політичного курсу Центральної Ради. Успіхові більшовицької пропаганди на флоті значно сприяла нерішуча та двозначна поведінка тодішнього командувача флоту адмірала Немітца, який хоч і визнавав Центральну Раду, але восени та зимою 1917 р. почав потроху схилятися до більшовиків⁸.

На початку грудня більшовики почали таким чином поступово захоплювати ініціативу. 29 листопада до Севастополя від військової ради 24-ого запасного полку (квартирувався в Мелітополі) прийшла перша тривожна телеграма наступного змісту: «Власть переходить в руки большевиков, которые, не считаясь с распоряжением Центральной рады, арестовали полковника, помогают этому матросы «Гневного», «Пронзительного» и «Капитана Сакена». Просим отозвать, которых мешают украинизировать полки, мешают населению. Немедленно выслать на помощь «Л. Меркурия»⁹. А вже

¹Моряки в борьбе за власть Советов на Украине. [Сб. документов].— Киев, Изд-во АН УССР, 1963. — с. 52.; Загалом, на середину грудня тільки з Балтійського на Чорноморський флот вдалося перевести приблизно 11 тисяч українських матросів і навіть машинну школу чисельністю 400 осіб. Цит. за: Одесские новости. — 1917. — 17 декабря.

²Повідомляє воєнно-морський історик Олексій Анатолійович Гайдук (із особистого листування автора).

³Биковський Л. На Кавказько – Турецькому фронті. Спомини з 1916 – 1918. – Вінніпег, 1968, с. 116 - 120.

⁴Цит. за: Тинченко Ярослав. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918) — Київ-Львів, 1996.

⁵Обставини в яких вона провадилася ще потребують більш детальних досліджень. (прим. авт.)

⁶Не станемо тут перечислювати причин, що довели до цього конфлікту. В цілості вони описані в «Історії Українського Війська»: Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін.

⁷Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) 4ге вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 398.

⁸Цит. за: Всеволод Петрів. Військово-історичні праці. Спомини. — Київ, видавництво «Поліграфкнига», 2002. Частина 3, розділ IV. Татарський уряд. Бої та пертракції з севастопольською залогою. Наш вихід з Криму.

⁹Сучасники зазначають, що адмірал Немітц був «людиною розумною але безпринципною», фактично – кар'єристом, в певній мірі авантюристом, а тому намагався шукати прихисток спочатку в Центральній Раді, потім в більшовиків, а вже потім у гетьмана та в Добровольчій армії. Зрештою, ніде через свої більшовицькі настрої він не був прийнятий, через це так і зостався у більшовиків і став «червоним адміралом», як його називає в своїй статті капітан 2-го рангу Лукін. Цит. за: Морской журнал № 37(1), январь 1931 — Издание кают-компани вь Праге. — с. 18.

⁹Изв. Севастоп. Совета воен. и рабочих депутатов. — 1917. — 30 ноября.

3 грудня 1917 р. всі кораблі мінної бригади, окрім міноносця «Завидний», підняли червоного прапора, опустивши як українські, так і Андріївські прапори¹⁰.

Захоплюючи свідомість народних мас, більшовики для закріплення свого режиму почали використовувати терор, який досяг свого апогею на флоті в кінці грудня 1917 р. Трохи менше ніж через рік подібна доля спіткала всі великі військові флоти західноєвропейських держав – спочатку німецький, потім французький і в деякій мірі навіть англійський. Український та російський флоти ставали в цій черзі першими жертвами більшовизму...

17 грудня 1917 р. Ленін заявив Центральній Раді свій ультиматум, який був відкинутий, невдовзі після чого між Центральною Радою та Радянською Росією почалося відкрите воєнне протистояння. Отримавши звістку про оголошення війни більшовиками, крейсер «Пам'ять Меркурія», екіпаж якого знайшов в собі сили ігнорувати більшовицьку пропаганду, першим надіслав до Києва радіограму, опубліковану в місцевих газетах: *«Ультиматум Леніна - Троцького є грубе посягнення на право Української Народної Республіки. Прохасмо рішуче откнути. Протестуємо проти оголошення братовбивчої війни. Негайно сповіщайте, що нам робити»*¹¹.

У зв'язку із оголошенням війни УНР, обстановка в Севастополі загострювалася з кожним днем. Більшовики готувалися збройним шляхом захопити владу на флоті. 24 грудня 1917 р. більшовики опанували стоячий в Севастополі український дредноут «Воля» - один з наймогутніших дредноутів Чорного моря, на якому за рішенням Центрофлоту, того ж дня був піднятий червоний прапор¹². Його українська залога незабаром була розформована. Московська газета «Соціал-демократ» писала в ті дні¹³: *«в Севастополі та на Чорноморському флоті остаточно зміцилася влада Рад. Остання надія Рад – дредноут «Воля» – підняв червоний прапор»*.

В цей же день, останні кораблі українського флоту, чії залоги ще зберігали вірність національному уряду і не піддалися більшовицькій агітації, – крейсер «Пам'ять Меркурія» та есмінець «Завидний», через загрозу захоплення більшовиками, за наказом українського морського міністерства перемістилися в Одесу¹⁴, що тоді фактично залишилася єдиним українським портом.

Вже незабаром Севастополь охопила кривава хвиля червоного терору. В ході цих «варфоломіївських ночей» багато українських організацій в Севастополі було розгромлено, а чимало їх учасників – розстріляні. Також було репресовано велику кількість морських офіцерів. Однак, як згадував Дмитро Антонович, в Туапсе, Новоросійську і Севастополі окремі українські громади все одно продовжували провадити свою «розкладову» діяльність¹⁵. Один із членів Центрофлоту, більшовик Зедін в ті дні згадував так¹⁶: *«Как на всем юге, так и в Черноморском флоте, благодаря провокационным приказам контрреволюционеров, сидящих в Раде, идет разложение в войсковых частях и оголение всего Черноморского побережья от воинских частей. По приказу Петлюры крепость Севастополь оставлена без гарнизона: уехали не только великороссы, но и украинцы. Крепость, пороховые погреба, мастерские брошены без охраны»*.

В Одесі більшовики також готувалися до повстання, яке вибухнуло 3 січня 1918 р. Бої Червоної Гвардії з українськими військами, тривали два тижні – до 18 січня, після чого більшовики нарешті змогли витіснити українські відділи та опанувати місто.

Незадовго до цього повстання, об'єднаними зусиллями політичних партій та громад Одеси було обрано так званий «міський комітет десятиох», що мав забезпечувати порядок і лад в місті. Лейтенантом Пилишенко, який в «комітеті десятиох» відповідав за адміністрацію міста, були організовані озброєні патрулі українських матросів, які тривалий час успішно наглядали за спокоем в місті. Лейтенант Пилишенко згадував: *«...свою роботу я почав з того, що зажадав, щоб мені дали три вантажних авто. В кожному повинно бути по чотири скоростріли і по 10 матросів обслуги. на «вахті» по черзі було одно авто, а інші два «відпочивали». Якщо з якогось місця телефонували про грабідж чи іншого роду безчинство, чергове авто негайно спішило з допомогою. Такі випадки траплялися часто, особливо один був цікавий. Оті дезертири якось натрапили на великий склад французького коньяку. Виламавши двері, стали пробувати коньяк тут же на місці. В скорому часі тих аматорів коньяку зібралася така сила, що я послав туди одне авто, а потім друге. Не було ради, я мусив викликати пожежну команду і тільки холодною водою з брандспойтів удалося розігнати той натовп н'яних людей»*¹⁷. Цілком правдоподібно, що саме ці відділи стали зав'язком «куреня морської піхоти армії УНР», про який загалом мало що відомо. Вважається, що в цьому курені служив видатний в майбутньому український письменник Юрій Липа¹⁸.

В цих надзвичайно складних умовах продовжувалася евакуація українських підрозділів з турецького фронту. 7 січня 1918 р. Генеральним секретаріатом на прохання Дмитра Антоновича було виділено 300 тис. крб. на закупівлю в Маріуполі палива для кораблів українського флоту, що знаходилися в Одесі, звідки останні здійснювали свої рейси до Кавказу з метою евакуації українських військ¹⁹.

¹⁰ Русское слово. – 1917. – 23 ноября.

¹¹ Вольный Юг. – 1917. – № 13.

¹² РГА ВМФ, ф. Р-183, оп.1, д.1-а, лл.32, 32об.

¹³ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. – Т.3. – с.183-184.

¹⁴ Українське державотворення: невигораний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997. – с. 459-460.

¹⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 385.

¹⁶ Сирченко И.Т. Выпольная приказ В. И. Ленина. - М, 1969. — с.54

¹⁷ Василь Пилишенко. Чорноморці в Українській Революції.//Альманах Українського Національного Союзу на 1977 рік. Річник 67-й — Джерсі Сіті — Нью Йорк. — с. 26.

¹⁸ За іншою інформацією він служив у першому пластунському курені Одеської Гайдамацької Дивізії. Чи були в тій дивізії матроскі підрозділи, або ж курінь загалом не входив до її складу – ще належить вивчити. (прим. авт.)

¹⁹ Лубенець А.В. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 - квітень 1918 рр.). //Автореф. дис. - Нац. акад. оборони України. — К., 2002, с. 151.

Однак 15 січня збільшовизовані лінкори «Ростислав» та «Синоп» разом із крейсером «Алмаз» прибули з Севастополя в Одесу, та заявили українським кораблям (серед останніх, зокрема знаходилися крейсер «Пам'ять Меркурія» та есмінець «Завидний») свій ультиматум, після чого останні, перед націленими на них гарматами, змушені були спочатку заявити свій нейтралітет²⁰, а потім капітулювати. В ході боїв за Одесу, більшовики також захопили кораблі Дунайської флотилії що тут знаходилося, а саме 3 канонірські човни, дивізіон бронекатерів, транспортну флотилію та тральщики (переважна частина кораблів зазначеної флотилії до захоплення вже стояла під українськими прапорами). Так закінчив своє існування флот Української Народної Республіки...

Через кілька днів, після жорстоких вуличних боїв між червоною гвардією та юнкерсько-гайдамацькими частинами Центральної Ради, Одеса остаточно опинилася під контролем більшовиків. В захопленій ворогом Одесі, як і в Севастополі, так само розпочався жорстокий терор проти заможніших верств населення та інших «контрреволюціонерів».

Сумною виявилася також доля українських морських піхотних частин, що знаходилися на той час поза Причорномор'ям. Окремий морський курінь ім. Сагайдачного (чисельністю в 600 багнетів) під командою мічмана Якіма Христинича, ще в листопаді 1917 року вирушив до Києва. Цікавим фактом є те, що саме почесній варті цього куреня довелося вперше репрезентувати українські збройні сили перед військовими аташе країн Антанти, що над'їхали до Києва після проголошення Четвертого Універсалу. Пізніше курінь приймав участь в обороні Києва, де майже весь загинув в ході боїв із більшовиками на вулицях міста. Ця формація в числі інших українських відділів брала участь і в придушенні заколоту на заводі «Арсенал», де матроси за згадкою сучасників дуже хоробро билися, та понесли дуже великі втрати^{21,22}.

Окрім того, в Києві боронився невеличкий відділ, зложений з матросів-делегатів Українського Морського З'їзду, що відбувся 10 січня в Києві. Під впливом червоної агітації, більша частина цього відділу збільшовичилася. Проте, як згадує Д. Дорошенко, залишилася невеличка громадка вірних своєму урядові матросів в числі кількох десятків людей; вона взяла участь в обороні Києва і майже вся була знищена більшовиками²³.

Від інших українізованих морських частин, як згадував С. Шрамченко, взагалі мало що залишилось²⁴... *«Із рук московських катів упали перші вартові українського моря. Кров'ю припечатали відродження княжого й козацького панування на Чорнім морі»* - такою патетичною фразою через 20 років згадали про ці події редактори львівського журналу «Самоосвітник».

Січневе воєнно-морське законодавство та воєнно-морська політика УНР. (початок 1918 р.).

Незавдово до цієї катастрофи, ще в грудні, з Генеральної Морської Ради було організовано морське міністерство, що прийняло назву Генерального Секретарства Морських Справ. На його чолі став відомий громадський діяч Дмитро Антонович. В складі міністерства працювало три офіцери: підполковник Володимир Савченко-Більський, колишній командир Севастопольського флотського півекіпажу, який став директором канцелярії міністерства, підполковник Вадим Богомолец, колишній помічник військово-морського прокурора, став юридичним консультантом, старший лейтенант Михайло Білинський став завідуючим контролем міністерства. Директором інженерно-механічного відділу став корабельний інженер Коваленко, в секретаріаті на різних посадах також працювали лейтенант Святослав Шрамченко, капітан другого рангу Євграф Акімов, капітан другого рангу Микола Місників, та багато інших видатних офіцерів. На початку 1918 р. на службу до українського міністерства вступили віце-адмірал Андрій Покровський, капітан першого рангу Володимир Шрамченко, капітан першого рангу Микола Максимів (за Гетьманату – товариш морського міністра та морський міністр), капітан другого рангу Озеров, капітан другого рангу Хомотиян, капітан першого рангу Степанів, та багато інших воєнно-морських фахівців.

По створенню, міністерство одразу ж розпочало активну законотворчу діяльність. Головним результатом діяльності міністерства стало прийняття морських законів від 2, 4 та 14 січня (т. зв. *«Тимчасовий закон про флот»*) 1918 р., відтак в майбутньому виникла юридична законодавча база для утворення українського флоту. Текст найважливішого з цих документів, *«Тимчасового закону про флот»*, звучав²⁵:

«Українська Центральна рада, основувшись на великих подвигах і жертвах, подіяних українським народом на протязі віків для охорони Чорноморського побережжя, і тим, що північне побережжя Чорного моря в переважній частині становлять українські землі, а також з уваги на те, що на Україну спадає обов'язок охорони політичних і економічних інтересів згаданого побережжя і на те, що український народ поклав велику працю в справі утворення і обладнання Чорноморської флоти, а такж на необхідність негайного підтримання Чорноморської флоти, ухвалила:

I. Російська Чорноморська флота – військова і транспортна – проголошується флотою Української Народної Республіки і виконує всі обов'язки по охороні побережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях.

II. Прапором Української військової флоти є полотнище в двох: жовтому і блакитному кольорах. В краєжі блакитного кольору історичний золотий тризубець часів Українсько-Руської держави Х ст.

III. Прапором Української торговельної флоти є полотнище в двох, жовтому і блакитному, кольорах.

IV. З часу проголошення цього закону всі російські військові і транспортні кораблі на Чорному і Азовському морях повинні підняти вищезгадані прапори Української Народної Республіки.

²⁰ Тинченко Я. Воєнно-морське ведомство України 1917—1924. // «Старый Цейтгауз» № 29, с. 58.

²¹ Василь Пилишенко. Чорноморці в Українській Революції. // Альманах Українського Національного Союзу на 1977 рік. Річник 67-й — Джерсі Сіті — Нью Йорк. — с. 25.

²² Петро Мірчук. Українсько-московська війна (1917 - 1919). Торонто, 1957 — с. 22-23.

²³ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 385.

²⁴ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 441.

²⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — К., 1997. — Т.2. — с. 78-79.

V. Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання Російського уряду щодо Чорноморської флоти і утримання флота та портів.

VI. Генеральному секретарству міжнародних справ доручається подати цю ухвалу до відома всім державам.»

Згідно цих же законів, на Український Чорноморський флот в майбутньому поширювався принцип добровільного найму на службу, також окремим параграфом закону від 14 січня встановлювався перший воєнно-морський прапор УНР. Однак ці закони, як зазначає історик Я. Тинченко, тоді несли лише декларативний характер, оскільки весь флот на той момент ще був захоплений більшовиками²⁶. Самі ж закони були оголошені 13 березня 1918 р., вже після повернення Центральної Ради до Києва²⁷.

З воєнно-морської точки, нове законодавство було далеко не досконалим. Наприклад, закон від 4 січня, що був зроблений за найактивнішою участю морського міністра Д. Антоновича, був великою помилкою. Він проголошував, що Україні потрібен лише малий флот берегової оборони²⁸ (а саме лише 2 броненосці та флотилія міноносців), решту кораблів тим часом планувалося демобілізувати. В умовах що складуться після 29 квітня, цей закон надовго загальмує розвиток національного флоту.

Найбільшою ж помилкою, якої припустився недосвідчений республіканський уряд, стала відмова на Берестейській мирній конференції від території Криму як від частини УНР. Через це, в майбутньому виникло питання легітимності українських претензій на флот зосереджений в Севастополі.

Не дивлячись на відмову уряду УНР від Криму, представник українського морського міністерства Хоменко, даючи 26 лютого 1918 р. інтерв'ю турецькій газеті «Османський Ллойд» оголосив про належність українського півострова до Криму. Така ж сама інформація подавалася і в другому українському інтерв'ю в цій же газеті²⁹. Так кримська політика уряду та його міністерства пішла різними шляхами...

Відновлення флоту УНР в Одесі (березень-квітень 1918 р.).

Боротьба з більшовиками тим часом тривала. Більшовицька агресія проти України змусила український уряд вести негайні пошуки союзника. В умовах що склалися, такими могли стати лише країни Четверного союзу. Заклучивши в лютому мир із Центральними державами та заручившись їх військовою підтримкою, війська УНР разом із своїми новими союзниками повели переможний наступ проти більшовиків. Територія України поступово звільнялася, згодом з'явилася можливість відновити діяльність флоту. 13 березня союзними військами було звільнено Одесу та Миколаїв.

Тікаючи з Одеси, більшовики вивели в Севастополь захоплені ними в січневих боях крейсер «Пам'ять Меркурія» та есмінець «Завидний», також вони забрали із собою канонірський човен Дунайської флотилії «Терець», бронекатери та деякі з транспортних суден. Кораблі, що вони вивести не змогли (канонірські човни «Кубанець» та «Донець») із декількома бронекатерами, двома десятками тральщиків та транспортами були кинуті в Одеському порті³⁰. Тут же знаходилося 11 озброєних самохідних барж типу «Боліндер» (баржі за № 27, 432, 437, 447, 606 та шість інших барж, чий номери невідомі)³¹. Кораблі, що таким чином залишилися в Одесі, і стали першими воєнними кораблями заново відродженого українського флоту. Німецькі підводні човни, ще 26 березня 1918 р. отримали радіограму, що всі кораблі під жовто-блакитним прапором слід приймати за дружні³².

А вже наступного дня, 27 березня 1918 р., виходять накази про створення Дунайської та Транспортної флотилії. Дунайську флотилію очолив капітан другого рангу Хомотиян, транспортну – капітан першого рангу Степанів³³. Начальником відділу морських перевезень став капітан першого рангу В. Шрамченко, комендантом одеського воєнного порту – капітан другого рангу Озеров. 24 квітня 1918 р. головним комендантом портів Чорного та Азовського морів було призначено віце-адмірала А. Покровського (потім зі своїм штабом виїхав з Києва в Одесу). Багато досвідчених фахівців та морських офіцерів із колишнього російського флоту тоді ж перейшло на українську службу.

На той час морського міністерства як окремого відомства вже не існувало, бо 13 березня 1918 р. воно стало частиною воєнного міністерства. Обов'язки морського міністра перебрав на себе військовий міністр полковник Олександр Жуковський.

Останній, хоч і був прихильником нових революційних свобод³⁴, та за досить обмежений час перебування на посаді зміг досить багато зробити як для війська, так і для флоту. У його зверненні від 15 квітня 1918 р. «До моряків транспортної флотилії Чорного моря, які знаходяться на службі військової повинності з 1 березня 1918 року», зазначалося: *«Війна скінчилась, настав час... ліквідувати той розлад і безладдя, які принесла держава з большевицькими прапорами... Народне міністерство морських справ закликає до громадянського почуття всіх чорноморців, які мусили покинути*

²⁶ Тинченко Я. Воєнно-морское ведомство Украины 1917—1924. // «Старый Цейхгауз» № 29, с. 58.

²⁷ Шрамченко Святослав. Закон про державну національну флоту та його виконавці. // Військо України. – 1993. – № 4, с. 28.

²⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1997. – Т. 2. – с. 59.; дослівно рішення звучало: «Для цієї мети досить двох броненосців і флотилії міноносців з командою в 10-12 тис. матросів. Решту кораблів демобілізувати і перетворити в державний торговельний флот, розвиток якого лежить в ближчих інтересах Української Республіки.»

²⁹ Трембіцький В. Чорноморська проблема України. // Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіппані – Нью Йорк. – с. 150.

³⁰ С.С. Бережній у своєму відомому довіднику Корабли и вспомогательные суда советского воєнно-морского флота – Ордена Трудового Красного Знамени Воєнное Издательство Министерства Обороны СССР, М., 1981 – с. 256-257. вказує, що ці кораблі також були виведені більшовиками в Севастополь, але це твердження помилкове – кораблі залишилися в Одесі, про що свідчать численні згадки сучасників. (прим. авт.)

³¹ Бережній С.С. Корабли и вспомогательные суда советского воєнно-морского флота – Ордена Трудового Красного Знамени Воєнное Издательство Министерства Обороны СССР, М., 1981 – с. 259.

³² Герман Лорей. Операции германо-турецких сил 1914-1918, Полигон, Санкт-Петербург 2003, с. 462.

³³ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) 4-те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 436.

³⁴ Жуковський був великим демократом і стояв за революційну дисципліну у військах та «швейцарську» систему воєнної служби, через що мав постійні колізії із прихильниками старих армійських порядків, зокрема ген. В. Зелінський, командиром Синьої Дивізії. (прим. авт.)

порти України, пропонуємо повернутися на свої місця і приступити до роботи на користь рідного краю, організуйте професійні спілки для захисту своїх політичних і економічних прав й домагань...»³⁵.

Однак, слід зазначити, що з огляду на складність загальної ситуації, великого майнового та організаційного безладу, що залишився після більшовиків, відтворений воєнний та транспортний флот виявився майже бездіяльним. Нормальні морські перевезення вдалося встановити вже за часів Гетьманату.

22 квітня 1918 р. додатково в Одесі був створений Перший Український Гідроавіаційний дивізіон Чорноморського флоту (20 гідропланів), що став першою українською флотською авіаційною формацією. Як зазначає А.В. Лубенець, день 22 квітня 1918 р. можна вважати днем народження української морської авіації.

День 29 квітня 1918 р. в історії України і флоту.

Звільнення України від більшовиків продовжувалося. Нарешті, коли в квітні 1918 р. українськими та німецькими військами було звільнено більшу частину Криму, влада більшовицьких комітетів в Севастополі остаточно похитнулася. Панував цілковитий хаос, в самому Севастополі більшовики перебували в панічному стані. Вони почали залишати місто, тікаючи до Новоросійська та Керчі. Однак більшовики досі мали багато прихильників серед екіпажів мінної бригади, крейсера «Алмаз», та на деяких інших окремих кораблях. Останні навіть здійснили рейди на комунікації німецько-українських військ і татарських відділів.

Під час більшовицької окупації моряки-українці, як згадує сучасник, трималися доволі осібно і поводитися досить незалежно. Більшовики не наважувалися вступати з ними у конфлікт, у Севастополі над помешканням Української Громади висів український прапор, а в Туапсе українська громада в часи більшовицької окупації навіть змогла відзначити Шевченківське свято³⁶.

Невдовзі, як зазначає генерал Удовиченко, звістка про те, що до Севастополя наближається українське військо, примусила бандитський елемент, який керував флотом, серйозно задуматися над своєю долею, а разом з тим вона дала змогу поміркованій матроській масі поступово опанувати настроями команд кораблів³⁷. Влада більшовиків послабилася, містом прокотилася хвиля повстань проти більшовиків, політика та жорстокість яких викликала все більше невдоволення.

Відбилися ці події і на моральному стані моряків. Н. А. Монастирьов згадував: *«Події останніх днів сильно змінили матросів. Вони зрозуміли, що їх так звані «народні вожді» збігли з награбованими грошима та коштовностями, кинувши обманутих моряків на свавільство долі. Матроси почали розуміти, що пішли за боягузами та покидьками вбивати своїх командирів, які всі роки війни першими йшли назустріч небезпеці. Як діти що нашкодили, дивились тепер матроси на своїх офіцерів, очікуючи, що ті знайдуть вихід з того глухого кута, куди їх завели «революційні вожді»»³⁸.*

І на флоті, як зазначає С. Шрамченко, таким чином знову почала потроху встановлюватися стара військова дисципліна. В середині квітня на чолі флоту постають капітан першого рангу Михайло Остроградський (українець, член Української Чорноморської Общини, нащадок гетьмана Данила Апостола) та адмірал Михайло Саблін (росіянин, невдовзі до того був випущений з тюрми, куди потрапив під час перебування більшовиків в Севастополі).

Тим часом, українці та моряки з Чорноморської Общини, відчуваючи послаблення більшовицького гніту, нарешті почали діяти сміливіше. В місті, що звільнялося від більшовиків, знову почав потроху заводитися український лад. В Севастополі знову з'явилася українська агітація, а деінде, в місті, та навіть на деяких кораблях, попри всі перешкоди знову були підняті українські прапори. Над першим українським крейсером «Пам'ять Меркурія», що був в січні захоплений більшовиками, та над деякими іншими кораблями в двадцятих числах квітня знову появився український стяг. Українська агітація швидко поширювалася, і мала успіх. Тоді ж, створений в останньому тижні квітня севастопольський комісаріат Української Народної Республіки та Рада Української Чорноморської Общини звернулися до жителів Севастополя із пропозицією прикрасити міські будинки українськими прапорами та вийти на демонстрацію в підтримку приєднання міста до УНР³⁹. А з 27 по 30 квітня біля будівлі Українського комісаріату на Нахимівській вулиці стояли довжелезні черги людей, що бажали прийняти українське підданство⁴⁰.

Українське та німецьке військо в цей же час поволі, не зустрічаючи жодного організованого спротиву, наближалось до Севастополя. 19 квітня 1918 р. наказом по Морському Відомству ч. 31 капітан другого рангу Микола Місників, що рухався до Севастополя із військами отамана Болбачана, наперед оголошувався начальником оборони Кримського узбережжя та комендантом Севастопольської фортеці. В той же день на засіданні Ради Народних Міністрів в Києві було заслухано лист німецького посла барона Альфреда фон Мумма по справі Чорноморського флоту. Рада Народних Міністрів постановила: *1) доручити Голові Ради народних міністрів і міністру закордонних справ відповісти барону Мумму, що законом Центральної ради Чорноморський флот оголошений флотом Української Народної Республіки, що уряд України просить допомоги йому очистити флот од тих злочинних більшовицьких елементів, котрі захопили його, і привести флот до послуху Українському уряду; що проти германських військових сил український флот, як такий, не виступає; тому Рада народних міністрів зазначає, що ті кораблі, котрі зараз під орудою преступних*

³⁵ РГАВМФ. - Ф. р-181. - Оп. 1. - Д. 20. - л. 70.

³⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том І. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 385.

³⁷ Цит. за: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К., Україна 1995. Розділ 6.

³⁸ Цит. за: Монастирьов Н. А. Гибель Царского флота. // Русское военно-морское зарубежье. Вып. 3. СПб.: Облик, 1995, Глава V. Революция и гражданская война.

³⁹ Жуков В.К. Черноморский флот в революции 1917-1918 гг. 1-ое изд. - М., 1931 - с. 217.

⁴⁰ Там же.

елементів виступають проти германських військових сил, вважалися морським призом; 2) послати телеграму Чорноморському флоту, що він не повинен боротися з германськими військовими силами⁴¹.

Після того, голова уряду УНР Всеволод Голубович 20 квітня 1918 року надіслав на ім'я барона фон Мумма заяву: «Весь Чорноморський флот належить Українській Народній Республіці. Правда, деякі його частини перебувають поки що в руках банд, проти яких за допомогою ваших славних вояків ми ведемо боротьбу і надіємося скоро довести її до кінця. Виходячи з цього штабтпункта, я прошу Вас, Пане После, не змушуйте себе до надмірних заходів у боротьбі з бандами, які безовісно захопили наші судна. Я прошу далі повідомити відповідні Ваші власті, що всі без виїмку кораблі Чорноморського флоту належать Українській Народній Республіці, не вважаючи на вчинки банд, які їх захопили, а через те ні в якому випадку не мають бути трактовані, як приз»⁴².

На флоті, тим часом, як згадує лейтенант Шрамченко, «кипіло». Команди кораблів Чорноморського флоту, як вже зазначалося на початку, склалися переважно з матросів української національності, які з наближенням українських військ до Севастополя змогли нарешті відверто виявити своє національне обличчя. Незважаючи на перешкоди і протести матросів російської національності, що найбільш уперто відстоювали ідеї Інтернаціоналу, на всіх кораблях почалися мітинги, на яких виносили постанови про те, що Чорноморський флот є флотом України⁴³. 22 квітня 1918 р., зусиллями моряків-українців було видано прокламацію Центрофлоту, в якій зазначалося про приналежність чорноморського флоту до УНР. Тоді ж по радіо було оголошено наказ адмірала Сабліна: «Всі кораблі, портове майно і укріплення, які знаходяться на узбережжі, є власністю Української Народної Республіки. Тому скрізь де треба, наказую підняти український прапор»⁴⁴.

Через день, 23 квітня 1918 р., коли німецькі війська та відділи УНР підходили до Сімферополя, капітан 2 рангу Місників віддав наказ підняти українські прапори не лише на кораблях, але і по всьому Кримському узбережжю та повідомив, що «всякий збройний напад проти УНР, її влади та майна, виступ окремих осіб і організацій вважається розбійним»⁴⁵.

26 квітня 1918 р. в розташування кінно-гайдамацького полку ім. Костя Гордієнка прибула делегація українських матросів, що прагнула вяснити всі нюанси переходу флоту під українську юрисдикцію. Також моряки повідомили про існуючі серед російських старшин наміри вивести флот до Новоросійська та про готовність української частини залогі прийняти комісарів від Центральної Ради і перебрати владу на флоті в свої руки. Скоро в Севастополь для перемовин із керівництвом флоту прибула делегація УНР, яка домовилася із командуванням флоту про повний його перехід під український прапор. 29 квітня 1918 р. в 16:00, адмірал Саблін, який незадовго до цього погодився обняти посаду командувача, врахувавши настрої української більшості команд, нарешті офіційно оголосив *весь* чорноморський флот флотом УНР, та урочисто підняв українського прапора.

Святослав Шрамченко, що був свідком тих історичних подій, пізніше згадував: «Це було 29 квітня 1918 р. Був чудовий день. Севастопольський рейд вилискував як дзеркало. В год. 16. флягманський корабель Чорноморської фльоти, лінійний корабель «Юрій Побідоносець» з наказу командуючого фльотою підніс сигнал: «Фльоті підняти український прапор!». Опали червоні плахти. На більшості кораблів почулася команда: «Стати до борту!». На цю команду, по-старому, як це було в бойовій Чорноморській Фльоті, не розбештаній ще революцією, стали моряки вздовж борту лицем до середини корабля. «На прапор і гюйс — струнко! Український прапор піднести!». І під сурму і свист підстаршин-моряків злетів угору український прапор. «Розійтись!». Разом із командою заграли сурмачі. Майже на цілій великій фльоті Чорного Моря залопотіли в повітрі великі жовто-блакитні полотнища. Для історії української фльоти цей день 29 квітня 1918 р., коли в год. 16 ціла українська фльота виявила свою приналежність до Батьківщини, став найвидатнішим днем української державної фльоти і святом українського моря»⁴⁶.

Після того в Київ було надіслано відповідну телеграму, а до штабу німецьких військ в Симферополі – чисельну делегацію із моряків та севастопольських урядовців на чолі із капітаном першого рангу Вячеславом Ключковським (поляк, за Гетьманату – командувач українського чорноморського флоту), начальником дивізії підводних човнів⁴⁷.

Вчинок адмірала Сабліна та його наслідки.

Та мінливість характеру адмірала Сабліна призвела до того, що більшовики під проводом лейтенантів Кукеля та Безсмертного, зберігши свій вплив над мінною бригадою (на есмінцях навіть відмовилися підняти українські прапори, натомість було набрано сигнали «Позор и продажа флота»), в ніч з 29 на 30 квітня під червоним прапором без всіляких проблем самочинно вивели 14 есмінців із кількома допоміжними кораблями та транспортами. Загалом в ту ніч з Севастополю під червоними прапорами вийшли⁴⁸: «Пронзительний», «Керч», «Калиакрія», «Пилкій», «Поспішний», «Громкій», «Гаджибей», «Живой», «Жаркій», «Лейтенант Шостаков», «Капітан-лейтенант Баранов», «Сметлівий», «Строгий», «Стремительний», транспорти «Оксюс», «Херсон», «Ніколай», «Олександр Михайлович», а також десять бронекатерів. Всі вони на чолі із есмінцем «Керч» пішли в Новоросійськ, куди незадовго до цього моменту на розвідку були вислані яхта «Креста» і гідрокрейсер «Імператор Траян».

⁴¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1997. – Т.2. – с.289.

⁴² Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930, С. 256-257.

⁴³ Цит. за: Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К., Україна 1995. Розділ 6.

⁴⁴ Трембіцький В. Чорноморська проблема України // Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіпані – Нью Йорк. – с. 151.

⁴⁵ Матвієнко В.М. До питання про самовизначення Криму в 1917-1918 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – с. 83.

⁴⁶ Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) 4те вид. Змін. і доп. Львів: Світ, 1992, с. 438.

⁴⁷ Шрамченко Святослав. Піднесення Українського прапору в Чорноморській флотії // За Державність. Ч.2, с. 123. - Каліш, 1930.

⁴⁸ Цит. за: Кукель В. А. Правда о гибели Черноморского флота 18 июня 1918 г. — Л.: 1923.

Кораблям, що відходили, екіпажі дредноутів «Воля» та «Вільна Росія» грозили розстрілом, на що есмінці відповіли про свою готовність застосувати торпеди⁴⁹. Саблін, головне через свою політичну невизначеність, не захотів перешкоджати більшовикам, хоча мав для того в своєму розпорядженні всі засоби. Цей відхід був прямим порушенням умов Берестейського мирного договору, тому коли німецький генерал Роберт Кош дізнався про це, він наказав своїм військам захопити Севастополь. Він не мав, і не міг мати впевненості, що весь інший флот залишиться в Севастополі. Флотська делегація на чолі із капітаном першого рангу В. Ключковським, яка мусила німців запевнити в цьому, генералом Кошем не була прийнята лише по непорозумінню⁵⁰. Попередньо, Кош вислав радіограму до командувача німецько-турецьким флотом адмірала Ребейра-Пашвіца, аби той вислав до Севастополя ударне угруповання на чолі із крейсером «Гебен». Тоді ж німці, спираючись на урядове відмовлення Центральної Ради від території Криму, змусили українське військо вийти за межі півострова, після чого почали самостійний наступ на Севастополь⁵¹.

Дізнавшись про такий перебіг подій, моряки флоту, особливо з тих, що раніше мали справи з більшовиками, серйозно захвилювалися за свою долю. Тоді більшовицькі агенти (зокрема сумнозвісний організатор масових розстрілів латиш Юрій Гавен) запевнили Сабліна та частину моряків, що німці, як будуть в Севастополі, то неодмінно захоплять собі увесь флот та влаштують репресії. Збаламучені більшовиками залоги дредноутів «Вільна Росія» та «Воля» вимагали від Сабліна вивести весь флот в Новоросійськ. Тоді адмірал Саблін піддався на ці умовляння, і, рятуючись від всілякої відповідальності, в ніч з 30 квітня на 1 травня сам вивів ці кораблі під «нейтральним» Андріївським прапором. Тоді ж він наказав всьому флотові переміститися до Новоросійська. Та до втікачів зі всього флоту приєдналося лише 3 міноносці – «Дерзкій», «Гневний» та «Беспокойний».

Саблін, віддаючи цей наказ, сподівався потім вирвати флот від більшовиків, і довести його, зрештою, до добровольців Денкіна. Однак, як відомо, це йому так і не вдалося (частку флоту в червні більшовики затопили в Цемеській бухті, а інша, відмовившись виконувати цей наказ, пішла в окупований німцями Севастополь).

Виходячи з Севастополя, кораблі-втікачі потрапили під вогонь німецьких польових батарей, що розташувалися поблизу Костянтиновської батареї та Братського кладовища. Дредноути ніяких серйозних пошкоджень не отримали, але есмінець «Гневний» був підбитий німцями, через що той змушений був викинутися на берег. Рятуючись, більшовики намагалися нищити флотське майно, щоб воно нікому не дісталось. Прямо в порту ними було затоплено есмінець «Заветний». Вони також намагалися вивести підводні човни, але це їм не вдалося зробити. Тоді більшовики на деяких з них зламали механізми.

Всі ж інші кораблі не пішли за адміралом Сабліним. В Севастополі під українським прапором залишилися 7 броненосців, 3 крейсери, 12 міноносців, всі гідрокрейсери, допоміжні кораблі та дивізія з 16-ох підводних човнів. Відмова українських моряків підкорятися таким наказам Сабліна стала головним результатом українізації та півторарічної діяльності Української Чорноморської Общини, доктрина якої найближче тоді стала до повного виконання. Не дивлячись на подальший розвиток подій, день 29 квітня зафіксував появу на міжнародній арені українського чорноморського флоту, став справжнім тріумфом національної волі, на довгі роки ставши святом Українського Державного Флоту.

В цій ситуації, коли зрада Сабліна вже остаточно виявилася, командування флотом на себе перебрав капітан першого рангу Михайло Остроградський, який із штабом розташувався на штабному лінкорі «Георгій Побідоносець». Та саме відхід більшовизованої частини флоту дозволив німцям легітимно захопити весь український чорноморський флот що залишився в Севастополі. Командуючий флотом Саблін, своїми вчинками прямо порушив умови Берестейського мирного договору і виставив порушником цих умов весь Чорноморський флот.

Не забували німці і про відмову УНР від території Криму, що також зіграло свою негативну роль – відтак ще й виходило, що флот поки що не міг вважатися українським. Справдилися найгірші сподівання українців. 3 травня генерал Роберт Кош оголосив весь флот тимчасово полоненим, змусивши українських моряків під гарматами німецько-турецьких крейсерів «Гебен» та «Гамідіє» полишити свої кораблі. Німці захопили кораблі та виставили на них свої озброєні караули, підняли свої прапори⁵². В ситуації що склалася, справу із флотом за попередньою домовленістю мав вирішувати призовий суд (втім цю справу німці примусово відтягували, щоб більше скористатися із захоплення кораблів; зрештою, він так і не був організований). При цьому ген. Кошем оголошувалося, що весь Чорноморський флот є інтернований до кінця світової війни, і лише після цього буде переданий Україні⁵³.

До всього цього, в кінці квітня Україну охопив морок політичної кризи, що не могло не відбитися на моральному стані українського війська, яке почало повільно розкладатися. Хитрі союзники, не гаючи часу, скористалися з всього цього безладу, та по всій країні почали захоплювати собі різне військове майно. Загалом же, таке гнітюче положення, коли на флоті панували самі німці, зберігалося майже цілий травень.

⁴⁹ Моряки в боротьбе за власть Советов на Украине. [Сб. документов].— Киев, Изд-во АН УССР, 1963. — с.128-129.

⁵⁰ Герман Лорей. Операции германо-турецких сил 1914-1918, Полигон, Санкт-Петербург, 2003, с. 464.

⁵¹ Шрамченко Святослав. Піднесення Українського прапору в Чорноморській флотії./За Державність. Ч.2, с. 123. - Каліш, 1930.

⁵² Гражданская война. Боевые действия на морях, реках и озерных системах. — Т. III. — с. 13.

⁵³ Жуков В.К. Черноморский флот в революции 1917-1918 гг. 1-ое изд. - М., 1931 — с.222-223.

Література і джерела.

1. Бережной С.С. Корабли и вспомогательные суда советского военно-морского флота – Ордена Трудового Красного Знамени Военное Издательство Министерства Обороны СССР, М., 1981
2. Герман Лорей. Операции германо-турецких сил 1914-1918, Полигон, Санкт-Петербург, 2003.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, с. 382-385.
4. Дорошенко Д. Історія України 1917 - 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930, с. 255-258.
5. Каліберда Ю.Ю. Українізація як важлива складова будівництва українського військово-морського флоту у добу Центральної Ради.// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. Випуск 11. – К., 2007. – с. 32–35
6. Лубенець А.В. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 - квітень 1918 рр.)//Автореф. дис. - Нац. акад. оборони України. — К., 2002.
7. Мірчук П. Українсько-московська війна (1917 - 1919). Торонто, 1957.
8. Пилишенко В. Чорноморці в Українській Революції.//Альманах Українського Національного Союзу на 1977 рік. Річник 67-й – Джерсі Сіті – Нью Йорк. – с. 22-28.
9. Тинченко Я. Военно-морское ведомство Украины 1917—1924.//«Старый Цейхгауз» № 29, с.58-66.
10. Трембіцький В. Чорноморська проблема України.//Альманах Українського Національного Союзу на 1998 рік. Річник 88-й. – Парсіпані – Нью Йорк. – с. 144-158.
11. Крестьянников В. В.. Севастополь: хроника революций и гражданской войны 1917—1920 годов//Севастополь : Крымский Архив, 2007.
12. Кукель В. А. Правда о гибели Черноморского флота 18 июня 1918 г. — Л.: 1923.
13. Монастырѳв Н. А. Гибель Царского флота.//Русское военно-морское зарубежье. Вып. 3. СПб.: Облик, 1995
14. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність: історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К., Україна 1995.
15. Шрамченко Святослав. Українська воєнна Фльота.//Історія українського війська (від княжих часів до 20х років ХХ ст.) / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Та ін. 4те вид. Змін. І доп. Львів: Світ, 1992, с. 433-446.
16. Шрамченко С. Закон про державну національну флоту та його виконавці.// Військо України. – 1993. – № 4, с.27-38.
17. Шрамченко С. Піднесення Українського прапору в Чорноморській Флоті.//За державність – Каліш, 1930, с. 120-124.